

"גזע" כהיבט של המפגש ההיסטורי בין יהודי אתיופיה ויהדות העולם

סטיבן קפלן

במהלך שני העשורים האחרונים חל תהליך של שינוי בקרב יהודי אתיופיה, שבו הם עברו מ"היהודים הנשכחים" לאחת הקבוצות המדוברות והנחקרות בעולם.¹ כמעט לכל היבט מחיי היהודים האתיופים באתיופיה או בישראל ניתנה תשומת לב וכך החל שגשוג חסר תקדים בחקר הקבוצה, שמספרה הבדוק אינו עולה על 75,000 נפש. לאור העלייה הגדולה בפירסומים על יהודי אתיופיה, מפתיע שהנושאים "גזע" ו"גזענות", הנעדרים רק לעתים רחוקות מדיונים עממיים בייחוסם של הישראלים כלפי האתיופים, לא זכו עד כה לדיון מסודר בחלק משמעותי של המחקר האקדמי.² מושגי האתיופים על צבע עור וגזע זכו לתשומת לב רבה יותר ממושגי הישראלים בנושאים אלה;³ גם השיח הפסיסטי האיטלקי על גזע ועל גזענות נלמד באופן מקיף יותר מאשר היחס היהודי כלפי אותם נושאים.⁴ עניין הגזע לא זכה לתשומת לב באף אחד מהספרים הרבים, הדיסרטציות או המאמרים, העוסקים ביחסים שבין יהדות העולם ו"ביתא ישראל", ורבים אף לא הזכירו את הנושא.⁵

דיון מקיף ברעיון הגזע המתייחס ליהודי אתיופיה זוקק מחקר רחב היקף, ששכרו בצידו, אך הוא גם הרבה מעבר לתחומי מאמר זה. אנו מציעים אפוא להתחיל את בדיקת הנושא בהתמקדות במפגשים שהיו במחצית השנייה של המאה ה"ט ובתחילת המאה העשרים בין יהודי אתיופיה, ה"פלאשה", לבין יהודים מן המערב. תקופה זו, המסמלת את "גילוי" הפלאשה על ידי היהודי המודרני ואת פריחתה של הגזענות "המדעית" בחשיבה המערבית, היא נקודת התחלה ברורה לכל דיון בנושא.⁶ כפי שנראה בהמשך, ראוי לשים לב במיוחד לאופן שבו השתמשו במהלך תקופה זו בקטגוריות גזעיות לא כדי להפריד את ביתא ישראל מיהודים אחרים אלא, אדרבה, כדי לקשור בין שתי קבוצות אלה, בעוד שבמקביל הבחינו בין הפלאשה לעמים אתיופים אחרים.

1 "היהודים שנשכחו" – ראו קסלר. לרשימות בביליוגרפיות ראו: קפלן ובךדור; סלמון וקפלן.

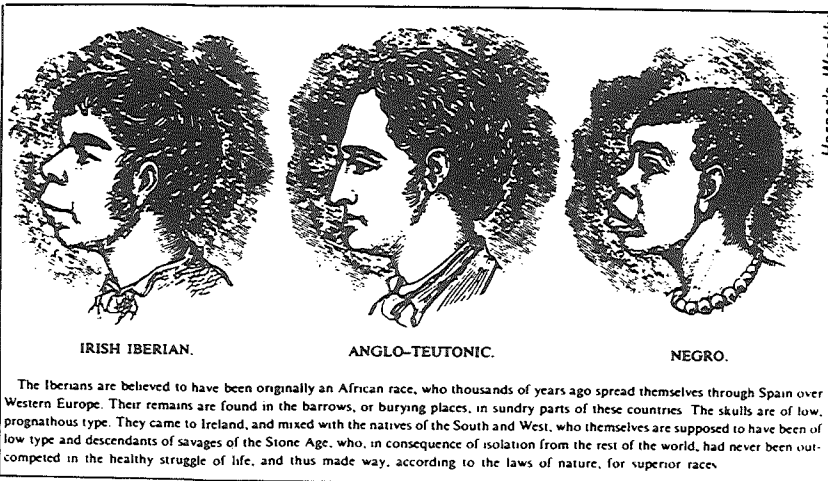
2 הדבר נכון במיוחד למחקרים היסטוריים. עם זאת, ראו: סלמון, גזע; סימן, זעם.

3 סלמון, גזע; סלמון, דת; רוזן, עמ' 65-66; סימן, צבע.

4 טרוויון סימי, פאשיסטי; טרוויון סימי, פלאשה.

5 ראו: אלון; שלוש; ולדמן, מאתיופיה; ולדמן, כוש; קורנילדי, וכן הביקורת אצל קפלן, הלכה. אצל סמרפילד יש איזורים רבים של "גזע", אבל אין דיון במושג. על המצב בישראל ראו סלמון, דת.

6 על גזענות "מדעית" ראו: כהן, עמ' 210-262; מיילס, עמ' 30-38.

הבנייה החברתית של הגזע: האיברים והאירים כצאצאי גזע אפריקאי, על פי שרטוט משבועון אמריקאי (Harper's Weekly) מן המאה ה"ט

המבנה חברתי של "גזע"

במונח "גזע", כמו במונחים רבים אחרים, משתמשים (גם שימוש לרעה) לעתים קרובות בדרכים מערפלות יותר מאשר מבהירות. במשך שנים רבות חיפשו חוקרים, לשווא, אחר הסכמה כללית להגדרת המושגים "גזע" ו"גזענות",⁷ ומחקר שנערך לאחרונה הצליח להבהיר בהם נקודות רבות – מוסכם עתה שגזע מובן בצורה טובה יותר כתופעה חברתית יותר מאשר ביולוגית.⁸ למרות שימושי שפה עממיים, "אין צידוק מדעי לשימוש במושג [גזע] בהתייחסות להיררכיה לארציפה של 'גזעים' כהיררכיה המובדלת על ידי תכונות פנוטיפיות".⁹ במילים אחרות, גזע אינו דבר שניתן לראותו;¹⁰ הוא גם לא יכול להיקבע על סמך יסודות ביולוגיים בסיסיים, משום ש"יכולת ההשתנות הגנטית בתוך אוכלוסיות גדולה יותר מיכולת ההשתנות ביניהן".¹¹ כפי שנכתב בהקדמה לסידרת מאמרים על "בניית גזע" (Constructing Race), שפורסמה לאחרונה, גזע "נבנה באופן חברתי... לא כקטגוריה ביוגנטית אלא כאידאולוגיה, הנעוצה ביחסים חברתיים מסוימים של כוח והמבוטאת באמצעותם".¹²

מכיוון שגזעים אינם תופעה טבעית אלא מיבנה חברתי המשתנה מתרבות לתרבות ולאורך ההיסטוריה, אין זה מפתיע למצוא דוגמאות רבות של סיווגים גזעיים, שחולקים

7 ראו, למשל: אפיה, עמ' 13-15, טודורוב, עמ' 90-96.

8 בנטון, הריסון.

9 Phenotypical, כלומר תכונות המראה – ראו מיילס, עמ' 70.

10 פארדס.

11 קינג, עמ' 158.

12 מקגיפרט, עמ' 3. אף שבדרך כלל נאמר ש"יהודים אינם גזע", יש להיזהר מפני קבלת הצהרה זו

על אלה המקובלים כיום במערב באופן כללי. די בשתי דוגמאות הנוגעות לדין זה במישרין על מנת להסביר את ענייננו.

משקיפים רבים הצביעו על כך שיהודי אתיופיה אינם מחשיבים את עצמם כ"שחורים" (תְּקוּר; באמהרית: tequr), והם מתארים את עצמם (כפי שעושים עמים אחרים בצפון אתיופיה) בעזרת המושג קיי (qeyy), שترגומו הטוב ביותר הוא "חום־אדמדם"¹³. לפיכך, אף שבדרך כלל מתייחסים אליהם כאל "היהודים השחורים", ולעתים קרובות הם מתוארים כקבוצה אפריקאית, יש לזכור שאין זה הזיהוי שהם היו יוצרים או מאמצים באתיופיה. מצד שני, ה"לובן" של יהודים בכלל (ושל קבוצות אחרות, כולל האירים) היה נושא לדין ער במהלך המאה הי"ח והי"ט, ומחברים רבים האמינו שיהודים (ככלל) הם מגזע אפריקאי.¹⁴ מדגימים זאת דברי רוברט נוקס (Robert Knox), בספרו "גזעי האדם" (*The Races of Man*), שפורסם בשנת 1850: "המיבנה האפריקאי של היהודים, הפה והפנים בצורת זָמֶם, הרחיקו אותו מגזעים מסוימים אחרים... שפתיים מלאות מאוד, פה בולט, סנטר קטן והקלסתר הכהה, כפי שהוא בדרך כלל, יש [להם] מראה אפריקאי"¹⁵.

אם במהלך התקופה הנידונה לא ניתן היה לקבוע באופן חד־משמעי שיהודי אתיופיה שחורים ושיהודי אירופה לבנים, כאשר נפגשו אלו עם אלו התעוררו בקרב היהודים האירופיים שאלות בסיסיות לגבי תפיסותיהם של זהות דתית וגזעית. השאלה הרלוונטית לא היתה בעיניהם מי הוא יהודי אלא איך נראה יהודי – צו השעה היה לכלול יהודים בעלי מראה שונה בתוך הגדרה אחת.

בולט הפער בין הדיונים האלו לבין המצב בימינו. כיום הדגש הוא על השימוש בסיווגים גזעיים כדי להפריד את עולי אתיופיה מישאלים אחרים, ואילו בתקופות מוקדמות יותר השימוש בסיווגים גזעיים נעשה כדי להדגיש את הקשרים בין יהודי אתיופיה ויהודים אחרים ברחבי העולם.

בקלות רבה מדי. ייתכן שיהודים אינם גזע, אך הדבר אינו מונע מהם, או מאחרים, להתייחס אליהם ולחשוב עליהם כעל גזע. אכן, אפשר לטעון שדגם גזעי שולט ברוב הדיונים בזהות היהודית. לכן, השאלה הרגילה על זהותם היהודית של ביתא ישראל מתמקדת בדרך כלל בשאלת היותם צאצאי יהודים. במקביל, חרף ההסכמה הנרחבת שיהודים אינם גזע, נמשך המחקר של תכונות פיסיות, ביולוגיות או אחרות, המזוהות עם היהודים. לדוגמה, בדצמבר 1997 שקלו בתכנית הטלוויזיה "פופולטיקה" את האפשרות של עריכת מבחן גנטי על מנת לזהות יהודים. באווירה דומה מנסים כעת שני חוקרים בריטים ליצור הבנה חדשה של ההגירות של שבטים יהודיים על ידי שרטוט דיוקנם הגנטי.

13 ראו: רוזן, עמ' 65-66; סלמון, גזע.

14 על היהודים ראו גילמן, עמ' 169-193. על האירים וקבוצות אחרות שהפכו ל"לבנות" ראו: אלן, פרנקנברג.

15 מצוטט אצל גילמן, עמ' 174.

הפלאשה הלבנים

דיווחים מאת יהודים מימי הביניים על יהודי אתיופיה מדהימים מזווית הראייה של המאה העשרים, כיוון שאין בהם התייחסות לצבע העור שלהם או להופעתם הפיזית. הערת ר' עובדיה מברטנורא, בן המאה ה"ט, ש"הם שחורים מעט, אבל לא בני הכושים",¹⁶ היתה אמנם סימן לבאות, אך היא בודדה כמעט בתקופתו. לרוב התעניינו המחברים יותר במיקום האתיופים בהקשר של המחלוקת הקראית-הרבנית, מאשר במיקומם בהקשר הרחב יותר של המחלוקת האנושית.

מצב זה השתנה באופן משמעותי במאות ה"ח וה"ט. מנסיעתו של ג'יימס ברוס (James Bruce) בשנת 1769 ואילך דיווחו נוסעים אירופיים דיווחים מפורטים על החיים באתיופיה, ובכללם תיאורים מפורטים ראשונים של עדי ראייה על הפלאשה. אף על פי כן, רק באמצע המאה ה"ט, עם פירסום נושא זהותם ה"אמיתית" של הפלאשה, התעורר העולם היהודי (בתגובה ליוזמות המיסיונריות באתיופיה) לאפשרות של קשרים עימם.

האירועים בירושלים בשנת 1855 היו חיוניים לתהליך זה. בשנה זו הגיעו שני יהודים אתיופים, אב ובנו, לעיר הקודש.¹⁷ בניגוד לרוב הפלאשה שיהודי ארץ ישראל נפגשו עימם בתקופות מוקדמות יותר, האב והבן באו לארץ ישראל לא כפליטים או כעבדים אלא מרצונם החופשי, בניסיון לקשור קשרים עם יהודים אחרים. לאחר שהות קצרה, האב, משה, השאיר את בנו בן השלוש-עשרה, דניאל, ללמוד יהדות רבנית, ויצא למסע חזרה לאתיופיה. דניאל עזב במהרה את הקהילה היהודית ומצא מקלט בקהילה האנגליקנית המקומית, שבראשה עמד באותה עת הבישוף סמיאל גובט (Samuel Gobat), שהיה בעבר מיסיונר באתיופיה. זמן קצר לאחר מפגש בעייתי זה, כתב ר' יהוסף שוורץ, (1804-1865, חוקר ארץ ישראל מפורסם), את אחת הדעות המוקדמות ביותר המטילות ספק בזהות היהודית של הפלאשה:

(ב)שנת התרט"ז בא לירושלים פלאשי אחד עם בנו שהיה בן 13-14. הם היו שחורים, התעכבו זמן-מה בקהיר ולמדו מעט ערבית כך שבשפה זו יכלו לשוחח. אני הופתעתי לרע... מפני שהייתי משוכנע שלפני נוכרי שמחוץ לברית המילה לא היה בו דבר יהודי.¹⁸

ההערות של שוורץ לא נותרו ללא מענה, והרב עזריאל זליג הויזדורף (1823-1905, מראשי ה"כוללים" בירושלים) כתב כדלהלן:

את הפסק שר' שוורץ שלח מכאן שהוא מאד מסופק אם הפלאשים בחבש הם יהודים, אני אינני יכול לקבל. הפלאשי, אודותיו מדובר, ובנו היו אורחים של

16 ולדמן, כוש, עמ' 42.

17 שם, עמ' 125-127.

18 שם, עמ' 140. הקטע המצוטט, וכן הבאים בעקבותיו, מובאים על פי ולדמן, שם.

שולחני פעמים רבות. הוא מסר לי שבמולדתו ישנם גם יהודים לבנים. רוב היהודים שם הם לבנים, בעלי גוון עור לבן. לדבריו, כולם שומרים את השבת ואת החגים בקפידה. אינם אוכלים חמץ בפסח. שומעים תקיעת שופר בראש השנה ובכלל שומרים על המצוות. לכן אני מבקש מכל היהודים שמוכנים לקבל על עצמם השליחות לחבש שיתנדבו. אני, מצידו, אשמה להשתתף במשלחת לחבש באם תקום כזו.¹⁹

כמו ברוב המפגשים בין יהודי אתיופיה והזרים המקבילים להם, איננו יודעים אילו שאלות הוצבו בפני האתיופים. כיוון שהערותיו של הרב הויזדורף על תקיעת השופר והיחס של ביתא ישראל למצוות אינן מדויקות, קשה לדעת כיצד להעריך את עדותו על "הפלאשה הלבנים". ייתכן שדניאל היטעה את מארחו. מצד שני, אם הוא שאל את השאלה הישירה לכאורה – האם רוב היהודים באתיופיה שחורים? – בהתבסס על הקטגוריות הנהוגות על ידי האתיופים עצמם, ניתן היה להבין את תשובתו השלילית כטענה שהם לבנים.

ברגע שהועלו "הפלאשה הלבנים" כנושא לדיון, הם הפכו לנושא לדאגה ולעניין. הרב עזריאל הילדסהיימר (1820-1899, מגדולי רבני מערב אירופה במאה ה"ט), שקראתו לעזרה לפלאשה סימלה נקודת מיפנה ביחסיהם עם העולם היהודי, שאל מספר שאלות ביחס ליהודי אתיופיה:

מהו יחס הפלאשים לשכניהם הנוצרים? ומהו היחס בין הפלאשים השחורים לפלאשים הלבנים? האם מתחתנים ביניהם? האם יש שינויים בולטים ביניהם בחיי הדת? ועוד, האם הפלאשים שחורים כמו הכושים? לשאלת צבע העור והגזע נודעת חשיבות יתרה הן מהבחינה התאורטית והן מהבחינה המעשית. חסר לי כעת הזמן להתייחס לשאלה הזו בפרוטרוט.²⁰

למיטב ידיעתי, הרב הילדסהיימר מעולם לא הביע נכונות לדון דיון מפורט יותר על "הפלאשה הלבנים", ואנו יכולים רק לשער את מידת עניינו בנושא זה. בערך באותו זמן התייחס גם הרב ד"ר יוסף גוגנהיימר (1833-1896, רבה של קהילת קולין [Kolin] שבבוהמיה) לנושא זה, וניסה להציע הסבר היסטורי לקיומו: "כך קרה גם בארץ אתיופיה. ישנם שם פלאשים יותר שחורים שמספרם אינו רב בהשוואה לפלאשים יותר לבנים, ואלה הם צאצאי הגרים שקיבלו במשך הדורות את דת היהודים...".²¹

הרעיון של "הפלאשה הלבנים" אינו נראה כל כך מוזר בהשוואה לתיאורים אחרים שנרשמו על ידי בני אירופה, כגון של אנשים בעלי רגל אחת, נשים בעלות שלושה שדיים, וכיוצא בכך. בכל אופן, רעיונות אלה התנדפו בעקבות המפגשים שהיו בין מייסוירים נוצרים, נציגי היהודים והפלאשה, בשנות השישים של המאה ה"ט. כאשר בשנת 1860

19 שם, עמ' 141.

20 שם, עמ' 142-143.

21 שם, עמ' 154.

הציג עצמו הנרי אהרון שטרן, יהודי מומר ומיסיונר פרוטסטנטי, בפני יהודי אתיופיה כפלאשה לבן, הוא היה מודע לכך שזהות כזאת אינה קיימת.²² וכאשר יוסף הלוי, היהודי האירופי הראשון שפגש את יהודי אתיופיה, תיאר את עצמו באופן דומה (בעיקר להנאת מארחיו) מספר שנים אחר כך,²³ הוא ניסה לבטא תחושה של שותפות עם אחיו האתיופים, ולא הזדהה כחבר בקהילה של יהודי אתיופיה בעלי עור בהיר. עם "היעלמות" הפלאשה הלבנים השתדלו המחברים היהודיים למצוא אמצעים אחרים שידגישו את הקשר שלהם ליהודי אתיופיה ויבחינו בין יהודים אלה לבין תושביה האחרים של אתיופיה.

יותר ממה שרואים בפנים

אף על פי שצבע עורם של הפלאשה לא היה דומה לזה של יהודים אחרים, אין זה אומר שלא היו קשרים פיזיים ברורים בינם לבין אחיהם היהודים. שטרן כתב על הפלאשה את הדברים הבאים:

בקלסתרם, רוב הפלאשה נושאים סימנים מרשימים של מקורם השמי. בקרב הקבוצה הראשונה שראינו בגונדר היו כמה אנשים שמי שראה אי פעם את צאצאי אברהם בלונדון או בברלין לא יכול היה לטעות לגבי מאפייניהם היהודיים. גון פניהם מעט בהיר יותר מגון פני החבשים (Abyssinians), ועיניהם, אף שהן שחורות ונוצצות, אינן גדולות כל כך באופן לאפרופורציונלי כמו אלה המאפיינות את תושבי המדינה האחרים.²⁴

יעקב פייטלוביץ', חוקר ופעיל למען יהודי אתיופיה, שרק לעתים רחוקות הסכים עם שטרן בכל עניין שהוא, ציטט תיאור זה בהסכמה.²⁵ כמו כן, אברהם בן מאיר, חבר בקהילת הפלאשה, אמר לחוקר אהרן זאב אשכולי, שבעוד שהוא (הדגשה שלי – ס"ק) לא יכול היה להבדיל בין הפלאשה לאתיופים אחרים, באופן כללי, "הפלאשי מכיר את אחיו על-פי פניו, כלומר על-פי האף (דגש שלי – ס"ק), המבדילו מחבשים שאינם בני-ברית".²⁶ היו גם מחברים שתהו על חשיבות מחסום הצבע, מתוך ניסיון לעמעם את ההבדל בין המראה הפיזי של הפלאשה לבין זה של יהודים מארצות אחרות. אמנם, הצבע של הפלאשה לא היה נתון לוויכוח, אך מקורו לא היה חייב לנבוע משוני גזעי. היו שהסבירו את שחור עורם באמצעות "תאוריית הסביבה" (environmentalism), תאוריה שרווחה במאות

22 שטרן, עמ' XXII, 200.

23 הלוי, מסע, עמ' 33.

24 שטרן, עמ' 197.

25 פייטלוביץ', פלאשים, עמ' 4.

26 אשכולי, ספר, עמ' 5. ראו גם שלוש, שכתב בשנת תשמ"ח (t), עמ' 20: "בגון העור ובקלסתר

הפנים קיימים הבדלים ניכרים ביניהם [יהודי אתיופיה] לבין האמהרים".

הי"ז והי"ח, וייחסה תכונות גופניות להשפעת האקלים.²⁷ בהתאם להשקפה זו הועלתה הטענה שבניגוד לצבעם של האתיופים האחרים, צבעם של הפלאשה הוא זמני: "כי אמנם השחורות הזו אינה כשחורות של האומה הכושית הנחשבת למין אדם לבדו, רק כרוב שוכני הארצות החמות... ואת המראה הזה מורשיים ההורים ליוצאי חלציהם לדורותיהם, וכל דור מוסיף מעט, כי גם בהם לא כולם שווים במראה השחורות..."²⁸ גם פייטלוביץ טען ש"גופם הותאם [בגלל] חום השמש האתיופית הלוהטת [ש]הכיתה את עורם של מהגרים אלה".²⁹ על פי הלך מחשבה זה, אם השחורות של ה"פלאשה" לא נבעה מן התורשה אלא מן האקלים, הרי שהיא יכולה להתהפך – אכן, כושי יהפוך עורו.³⁰ כך סבר המידען של אשכולי: "אם ישאר פלאשי ימים רבים בארצות האקלים הרווה – וילבנו פניו".³¹ דעה זו מהדהדת בידע העממי עד היום.³²

הבדלים גזעיים מעולם לא הובנו רק כהבחנות גופניות – לדוגמה, תווי פנים נתפשו כמציינים הבדלים עמוקים יותר באופי, במוסריות ובתבונה. קשר כזה משתמע מתוך דברים שכתב יוסף הלוי בדו"ח שלו לכי"ח: "אם צבעם מבחין אותם מאלה שביננו שנולדו תחת שמיים נעימים יותר, רגשותיהם היפים ומידותיהם הטובות צריכים לגרום לנו להתגאות בקרבנו המשפחתית אליהם".³³ הקשר בין הסגולות הפיזיות למוסריות מוזכר באופן ברור יותר בדברים שכתב פייטלוביץ בשנת 1928: "יהודים אלה מובחנים משכניהם על ידי שרידת האופי של גזעם, שניתן לראותו בעידון תווי־פניהם ובחיות תבונתם".³⁴ בניסוח פשוט וברור יותר: ה"פלאשה" עליוניים מבחינה מוסרית ופיסית על האתיופים האחרים".³⁵

יהודי אתיופיה, אך לא באמת אתיופים

למרות הפיתוי לראות בגילויי הדעת החיוביים שבוטאו על ידי מחברים יהודיים כלפי הפלאשה ביטויים של רצון טוב ושלילת עמדות גזעניות, לא תהיה זו הערכה מדויקת של עמדתם, שהיתה נעוצה בסיווגים הגזעיים (והגזעניים) הכלליים של תקופתם. לראיה, כפי שראינו, המחברים ליוו את שבחיהם על סגולות יהודי אתיופיה – באופן כמעט בלתי נמנע – בגינוי שכניהם הלא־יהודים, שתוארו כנחותים מבחינה מוסרית,

27 מיילס, עמ' 29.

28 קוריןלדי, עמ' 151.

29 פייטלוביץ, שחורים, עמ' 4.

30 כך הסיקו הדוגלים בתיאוריה זו גם לגבי סטיותיהם של הפלאשה ממנהגים דתיים שנתפשו בעיניהם כנורמטיביים – ראו: פייטלוביץ, שחורים; שלוש.

31 אשכולי, עמ' 5; סלמון, דת.

32 ראו: סלמון, גזע; סלמון, דת.

33 הלוי, דו"ח, עמ' 101.

34 פייטלוביץ, אצל סימן, ועם, עמ' 7.

35 פייטלוביץ, מתוך סמרפילד, עמ' 115.

אינטלקטואלית וגופנית.³⁶ במקרה של יהודי אתיופיה, תכונותיהם (הפיזיות והמוסריות כאחת) שימשו לא רק כדי להוכיח את הקשר שלהם ליהודים אחרים, אלא גם כדי להבחין מאתיופים אחרים.

התיאור של יהודי אתיופיה כ"חריגים" בסביבתם האפריקאית היה תופעה רגילה במהלך התקופה הקולוניאלית. במקרים רבים הסבירו האירופים את התקשורותיהם עם עמים אפריקאים מסוימים, או את יחסם המיוחד כלפיהם, בתיאורם כ"לבנים יותר" או אירופיים יותר לעומת הסובבים אותם. טקטיקה זו איפשרה לקולוניאליים "לאכול מן העוגה ולהותיר אותה שלימה", כלומר לשמור על סטראוטיפים גזעניים במישור הכללי, ובאותה עת להוציא מן הכלל תתי-קבוצה מסוימת.³⁷

באופן אירוני, אותם אתיופים (לא-יהודים), שהמחברים היהודים זילזלו בהם תכופות, היו אחת הקבוצות שנבחרה לעתים קרובות על ידי מידענים אירופיים לתיאור כקבוצה "חריגה":

אירופה לא תוכל להודות שאדם שחור אתיופי היה כמו אדם שחור אחר כי זה יתאים לפילוסופיות גזעיות של אימפריאליזם אירופאי מודרני... בשנים 1884-1885 כתב דני דה-ריבואר (Denis de Rivoire) ש"אתיופיה שונה באופן מהותי משאר אפריקה... [שלא כמו] העמים האלה בעלי האכזריות הטיפשית, עם הופעה חיתית, עם תאבון תאב דם, עם פנים קודרות... [באתיופיה] האנשים הם בעלי תבונה מהירה עם תכונות טהורות..."³⁸.

דה-ריבואר סיכם בכך שהאתיופים היו בוודאי במקורם מה"משפחה הקווקזית הגדולה (הלבנים)". בשנת 1890 הציע מחבר גרמני שלצבע העור הבהיר באופן יחסי של אתיופים רבים היושבים ברמה אין כל קשר לדהייה במהלך התקופה הגשומה, אלא שניכרת תערובת קווקזית [לבנה] רבה. מחבר גרמני אחר, שכתב ב-1892, הצביע על כך שלא-אתיופי הפסיבי לכאורה יש מאגרי מרץ רבים ומהירות מחשבה, "שלא ראיתי מעולם בקרב הערבים, המצרים, הנובים והכושיים".³⁹

יהדות העולם הציעה קשרים עמוקים ביותר בינה לבין יהדות אתיופיה, ובו בזמן דחו את האתיופים האחרים, באופן לא פחות גזעני מאשר דחו קבוצות אפריקאיות אחרות. כאשר פייטלוביץ תיאר את עצמו בשנת 1904 כמי שנמצא "באפריקה בקרב הפלאשה מוקף שבטים חצי-פראיים",⁴⁰ היו דבריו דומים לדברי הסנטור האמריקאי בן טילמן (Ben Tillman), ב-1907, על "הנשים הלבנות של הדרום... הטובעות כביכול בשיטפון של חצי-פראים".⁴¹ גם

36 ראו הארץ, 15 ביוני 1993, שבו טען נציג של משרד הבריאות הישראלי שמצב בריאותם של יהודי אתיופיה הוא הרבה יותר טוב מזה של התושבים האפריקאים (!) של אתיופיה.

37 בארנס, עמ' 47.

38 מרקוס, עמ' 162.

39 שם.

40 פייטלוביץ, הערות, עמ' 26.

41 קינג, עמ' 125.

דבריו הבאים של פייטלוביץ' אינם מנחמים: "הלהט בו הם (הפלאשה) מנסים לשפר את עצמם, לעזוב את הברבריות האפריקאית הסובבת אותם וחונקת אותם, מראה שהאופי הטבעי של הגזע (שלנו) ממשיך... כמה שונים הם במובן זה מהחבשים (Abyssinian) האחרים, שכל כך אינם רוצים ללמוד, להתקדם, ומאמינים באופן תמים שהם עצמם עליונים לתרבות האירופית".⁴² על פי תפיסה זו, הנכונות להכיר בעליונותו של האדם הלבן היא הסימן של עליונות היהודים האתיופים על אפריקאים אחרים והיא גם הצעד הראשון לעבר הקידמה והכניסה אל העולם המתורבת.

מסקנות

גבולות המאמר איפשרו בחינה של אירועים ספורים בלבד, שבהם העלו המחברים את נושא ה"גזע" במפגשיהם עם יהודי אתיופיה. ההנחה שגזע מועלה בדרך כלל רק במקרים שבהם האתיופים מובחנים מיהודים אחרים הכתיבה את ההתמקדות במחברים שהדגישו את הקשרים הגזעיים בינם לבין יהודי אתיופיה. למרות כוונותיהם של המחברים, אצילות ככל שיהיו, אין להתעלם מנסיונם לא רק לקשר בינם לבין יהודי אתיופיה אלא אף להשמיץ אתיופים לא־יהודים ולהבחין בין אלה לבין האתיופים היהודים. באופן בלתי נמנע, טיעוניהם נוסחו במסגרת הסיווגים הגזעיים של תקופתם, ורק בחינה יסודית של סיווגים אלה והשפעתם על פני הזמן תאפשר הערכה מלאה של היבט מוזנח או נשכח זה של המפגש בין יהודי אתיופיה לבין בני דתם המערביים.

42 פייטלוביץ', הערות, עמ' 27.

קיצורים ביבליוגרפיים

M. Elon, "The Ethiopian Jews: A Case Study in the Functioning of Jewish Law", <i>New York University Journal of International Law and Politics</i> 19/3 (1987), pp. 535–563.	אלון
T.W. Allen, <i>The Invention of the White Race</i> , London 1994.	אלן
K.A. Appiah, <i>In My Father's House</i> , New York 1992.	אפיה
אי"ז אשכולי, ספר הפלאשים, ירושלים תשי"ג.	אשכולי
M. Banton, <i>Racial Theories</i> , Cambridge 1987.	בנטון
A.E. Barnes, "Aryanizing Projects: African Collaborators and Colonial Transcripts", <i>Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East</i> 17/2 (1997), pp. 46–61.	בארנס
S. Gilman, <i>The Jew's Body</i> , New York 1991.	גילמן
"הלוי, "מסע בחבש לגילוי הפלאשים", פעמים 58 (תשנ"ד), עמ' 4–66.	הלוי, מסע
J. Halévy, "Rapport au comité de l' Alliance Israélite Universelle". <i>Israélite Universelle</i> 10 (1868), pp. 85–102.	הלוי, דריח
F.W. Harrison, "The Persistent Power of 'Race' in the Cultural and Political Economy of Racism", <i>Annual Review of Anthropology</i> 24 (1994), pp. 47–74.	הריסון

- ולדמן, כוש
ולדמן, מאתיופיה
טודורוב
טרוויזן סימי, פאשיסטי
טרוויזן סימי, פלאשה
- מ ולדמן, מעבר לנהרי כוש – יהודי אתיופיה והעם היהודי, תל אביב תשמ"ט.
—, מאתיופיה לירושלים: יהדות אתיופיה בעת החדשה, ירושלים תשנ"א.
T. Todorov, *On Human Diversity*, Cambridge (Mass.) 1993.
ע' טרוויזן סימי, "קולוגיאליזם פאשיסטי ויהודי אתיופיה", פעמים 28 (תשמ"ו), עמ' 28-43.
E. Trevisan Semi, *Allo specchio dei Falascia: Ebrei et etnologi durante il colonialisme Fascista*, Florence 1987.
W. Cohen, *The French Encounter with Africa*, Bloomington 1968.
R. Miles, *Racism*, London 1989.
M. McGiffert, "Constructing Race: Differentiating Peoples in the Early Modern World", *The William and Mary Quarterly* 54,1 (1997), pp. 3-6.
H.G. Marcus, "The Black Men who Turned White: European Attitudes towards Ethiopians, 1850-1900", *Archiv Orientali* 39 (1971), pp. 155-166.
D. Summerfield, "From Falashas to Ethiopian Jews: The External Influences for C 1860-1960", Ph.D. dissertation, University of London 1997.
D. Seeman, *One People, One Blood: Religious Conversion, Public Health, and Immigration as Social Experience for Ethiopian-Israelis*, Ph.D. dissertation, Harvard University 1997.
—, *Rage, Race and Abyssinian Israel*, unpublished manuscript.
—, "Like Me... Only Different: The Uses of Color Among Ethiopian Jews", *Mosaic* 7 (1990), pp.42-55.
ה' סלמון, "גילגולה של תודעה גזעית: מאתיופיה לארץ המובטחת", מחקר ירושלים בפולקלור 21 (1998), עמ' 126-145.
H. Salamon, "Judaism Between Race and Religion: The Case of Ethiopian Jews", *The Life of Judaism*, ed. H. Goldberg (forthcoming).
ה' סלמון וס' קפלן, ביבליוגרפיה מוערת: יהודי אתיופיה, תשמ"ח-תשנ"ח, ירושלים תשנ"ח.
J.A. Paredes, "Race is not Something you can See", *Anthropology Newsletter* 38/9 (1997), pp. 5-6.
J. Faitlovitch, *Notes d'un Voyage chez les Falachas (Juifs d'Abyssinia)*, Paris 1905.
—, "Les Falachas d'apres les Explorateurs: Note Apologétiques", *Rivista Israelitica* 4/3 (1907), pp. 92-101.
—, "The Black Jews of Ethiopia", *The American Hebrew* 2 (1915), pp. 3-17.
R. Frankenberg, *White Women, Race Matters: The Social Construction of Whiteness*, Minneapolis 1993.
מ' קורינדלי, יהדות אתיופיה – מסורת וזהות, ירושלים תש"ם.
J.C. King, *The Biology of Race*, Berkeley & Los Angeles 1981.
ס' קפלן, "היסטוריה, הלכה וזהות: ביתא-ישראל ויהדות העולם", יהודי אתיופיה באור הזרקורים, בעריכת ש' וייל, ירושלים תשנ"ו, עמ' 23-33.
ס' קפלן וס' בן-דוד, יהודי אתיופיה: ביבליוגרפיה מוערת, ירושלים תשמ"ח.
ח' רחון, "על עדותו של אנתרופולוג ממשלתי בקרב יהודי אתיופיה", יהודי אתיופיה באור הזרקורים, עמ' 61-72.
H.A. Stern, *Wanderings among the Falashas in Abyssinia*, London 1968.
ד' שלוש, נדחי ישראל יכנסו – יהודי חבש ועלייתם לישראל, ירושלים תשמ"ח.
- סימן, דם
סימן, זעם
סימן, צבע
סלמון, גזע
סלמון, דת
סלמון וקפלן
פארדס
פייטלוביץ, הערות
פייטלוביץ, פלאשים
פייטלוביץ, שחורים
פרנקנברג
קורינדלי
קינג
קפלן, הלכה
קפלן ובן-דוד
רחון, אתיופיה
שטרן
שלוש